

Philip Mirowski – Neoliberalna početnica

PREVELE KATARINA JAKLIN I DORA LEVAČIĆ

Kao što Dieter Plehwe tvrdi u Uvodu,* *Mont Pelerin Society*¹ nikad nije izdao iscrpnih Deset zapovijedi neoliberalizma. Jedna od trajnih značajki neoliberalnog misaonog kolektiva bilo je inzistiranje na otvorenoj raspravi, kao i spremnost na uključivanje i odbacivanje novih teorijskih načela i koncepata. Unatoč tome čitatelj ima svako pravo očekivati nekakav sažetak doktrine no uz upozorenje da ništa od toga nije (niti će ikada biti) uklesano u kamenu.

Zaista, svrha je ove knjige u kratkim crtama opisati nastanak doktrine, naglašavajući načine na koje su se različite grupacije razišle od klasičnog liberalizma (ali i jedne od drugih) tijekom svojeg intelektualnog i političkog djelovanja. Međutim pola stoljeća iskustva daje nam dostatnu distancu kako bismo shvatili da uistinu postoji nešto distinktivno što pored puke probitačnosti drži neoliberalni misaoni kolektiv na okupu, kao i to da je ostvario veoma opipljiv doktrinarni utjecaj u suvremenoj političkoj areni. Mnogi su se autori zaustavljali na ovom opažanju i prema našem mišljenju prebrzo otpisali pokret kao puki epifenomen određenog tipa ekonomije. Možemo navesti dva primjera:

Neoliberalizam se možda najupečatljivije prikazuje kao karikatura liberalizma, gdje su liberalne brige oko individualne slobode, političke jednakosti i ljudskih prava izopačene i pretvorene u jednu čistu ekonomsku ideologiju čiji je glavni interes uspostava slobodnih tržišta i njihovo očuvanje od državne intervencije. Tako shvaćeni neoliberalizam prvenstveno je teorija o tome kako gospodarstvo treba biti organizirano, a ne politička ideologija u istom smislu kao što je to politički liberalizam (Thorsen i Lie 2006, 15).

* Izvorno objavljeno u: Mirowski, Philip i Plehwe, Dieter (ur.) *The Road from Mont Pelerin. The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Cambridge-London: Harvard University Press, 2009.

1 Mont Pelerin Society (MPS) je središnji i najveći međunarodni think tank neoliberalnog pokreta, osnovan 1947. godine u švicarskom selu Mont Pelerin blizu grada Veveya. MPS je stvorio međunarodnu intelektualnu arenu koja je okupila teoretičare različitih teorijskih usmjerenja – uglavnom ordoliberalizma te austrijske i čikaške ekonomske škole – i povezala ih s pripadnicima kapitalističke elite u potrazi za intelektualnim oružjima za suzbijanje državne moći u poslijeratnom razdoblju (op. prev.).

Neoliberalizam se obično koristi u najmanje pet različitih značenja unutar studija razvoja (eng. development studies) – kao skup ekonomskih politika, razvojni model, ideologija, akademska paradigma i povijesno razdoblje. Na prvi pogled nije jasno što povezuje ove različite upotrebe pojma osim zajedničkog naglaska na slobodnom tržištu i učestale radikalne ili negativne konotacije (Boas i Gans-Morse 2006, 38).

Prednost proučavanja neoliberalnog misaonog kolektiva putem MPS-a jest to što se odmah uviđa nedostatnost bilo koje definicije nalik prethodnima. Konačno, kao što je Hayek naglasio prilikom svoga uvodnog obraćanja MPS-u 1947, “politička filozofija nikad se ne može temeljiti isključivo na ekonomiji niti se izražavati pretežno u ekonomskim terminima” (1967, 150). Dakako, može se činiti da se neki manje profinjeni članovi MPS-a nisu vjerno pridržavali tog principa – primjerice Milton Friedman ili Gary Becker – no proučavanje misaonog kolektiva kao cjeline poslužit će u uvodne svrhe. Naravno, neporecivo je da su neoliberali od svih disciplina najdalje zašli u polje ekonomije.ⁱ

Ipak, naš je poduhvat pružiti jezgrovit, ali nužno nepotpun opis konfiguracije doktrina koje je kolektiv iznjedrio do približno 1980-ih. Pritom prelazimo disciplinarnu granicu upravo onako kako su to činili neoliberali. Kako bismo zaobišli pitanja slaganja ili neslaganja s predloženim popisom, odnosno da bismo odbili svaki pokušaj sveobuhvatnog ažuriranja, iznosimo središnja načela naprosto kao tvrdnje bez velike razrade ili potpune dokumentacije.

Uz isprike, upućujemo čitatelje na ostatak ove knjige kao djelomičnu razradu pojedinih tvrdnji, kao i na brojne radove citirane u bibliografiji ove knjige.

1. Početna točka neoliberalizma jest priznanje, nasuprot klasičnoj liberalnoj doktrini, da će njihova vizija dobrog društva odnijeti pobjedu jedino ako se uvjeti za njegovo postojanje **izgrade**, jer se takvo društvo neće “prirodno” pojaviti bez uloženog političkog truda i organizacije. Kao što je Foucault predvidio 1978. godine (2004, 137), “Neoliberalizam ne treba miješati sa sloganom “laissez-faire”, već naprotiv, treba ga promatrati kao poziv na oprez, aktivizam, neprestane intervencije [naš prijevod].ⁱⁱ Naredba da se djeluje protiv neodgovarajućih epistemičkih jamstava je sama srž “konstruktivizma”, orijentacije začudo svojstvene i studijima znanosti (eng. *science studies*). Suprotno tome, klasični liberalizam i burkeovski konzervativizam odbijali su taj nalog. To što je Hayek u jednoj fazi svoje karijere grmio protiv onoga što je sâm

nazivao “konstruktivizmom” ne bi trebalo zamagliti ovu važnu činjenicu koja se nadalje pretvara u različite argumente za postojanje jake države koja stvara i jamči stabilno tržišno društvo.

2. Ova konstruktivistička tvrdnja donosi neodložno pitanje o vrsti ontološkog entiteta koji neoliberalno tržište predstavlja ili bi trebalo predstavljati. Dok se jedna struja (čikaška škola) proslavila pokušavajući pomiriti jednu idiosinkratičnu verziju neoklasične ekonomske teorije (pola stoljeća starije od neoliberalizma) s ovom “neprirodnom” orijentacijom, druge struje MPS-a osmislile su sasvim drugačiju karakterizaciju tržišta. Miseovska struja Austrijske ekonomske škole pokušala je utemeljiti tržište u potpuno racionalističkoj verziji prirodne nužnosti. Možda je ipak dominantna verzija u MPS-u proizašla od samog Hayeka, za kojeg tržište predstavlja *procesor informacija snažniji od ljudskog mozga, no u biti zasnovan na metaforama mozga/računanja*.ⁱⁱⁱ Ova verzija tržišta najintimnije je povezana s ranije predstavljenim epistemičkim doktrinama koje su u međuvremenu postale filozofskim stajalištima usko povezanim s neoliberalnim *Weltanschauungom*.

Iz ove perspektive, cijene na efikasnom tržištu “sadrže sve važne informacije” i posljedično ih puki smrtnici ne mogu predvidjeti. Prema ovoj verziji, *tržište uvijek nadilazi sposobnost države da procesuirá informacije*, što čini srž argumenta o nužnoj propasti socijalizma.

Drugi djelomično suparnički pristup proizlazi iz ordoliberalizma koji tvrdi da država treba izravno organizirati konkurenciju na funkcionalnom tržištu. Važno je uvidjeti da su diskusije MPS-a služile i tome da se istraži mogu li ova različita viđenja tržišta ipak voditi manje-više identičnim programima državne intervencije u stvaranju i održavanju tržišnog društva.

3. Iako se tržište ne smatra nezavisnim od društvenog i kulturnog okvira te nije stvoren konsenzus o tome što tržište “uistinu” jest, neoliberali su se složili da za potrebe javne razumljivosti i slogana, *tržišno društvo mora biti shvaćeno kao “prirodno” i neumoljivo stanje čovječanstva*. To je u praksi značilo da metafore prirodnih znanosti moraju biti uklopljene u neoliberalni narativ. Vrijedi spomenuti da su članovi MPS-a počeli prikazivati tržište kao evolucijski fenomen puno prije nego je biologija zamijenila fiziku kao kraljicu znanosti modernog svijeta.^{iv} Kao (i) gen u sferi ekologije, tržište je samo procesor informacija. Budući da se tako

rano tomu dovinuo, neoliberalizam je bio u poziciji da uđe na teritorij disciplina kao što su evolucijska psihologija, sociologija mreža, ekologija, etologija, lingvistika, kibernetika i čak studiji znanosti (eng. *science studies*).

4. Glavna ambicija neoliberalnog projekta jest *redefinicija oblika i funkcija države, a ne njezino uništenje*. Neoliberali stoga održavaju teško i problematično savezništvo sa svojim povremenim suputnicima anarhistima i libertarijancima. Kontradikcija protiv koje se neoliberali konstantno bore jest činjenica da jaka država može jednako lako osujetiti njihov program kao i implementirati ga; stoga su primorani tražiti nove oblike tehno-menadžerskog upravljanja koji bi štitio njihovo savršeno tržište od onoga što smatraju neovlaštenim političkim uplitanjem. Priličan trud je uloženo kako bi se u retorici i praksi prikrla ili na drugi način zanemarila važnost jake države koju su neoliberali prigrlili u teoriji. Jedna je od implikacija da demokraciju, ambivalentno prihvaćenu kao prikladan državni okvir za savršeno tržište, treba svakako održavati relativno impotentnom tako da građanske inicijative rijetko mogu išta promijeniti (“ograničena” demokracija umjesto navodno postojeće “neograničene” demokracije).^v Stoga neoliberali nastoje restrukturirati državu putem brojnih kontrolnih mehanizama (pod maskom “odgovornosti”) ili još bolje, preobraziti državne usluge tako da se pružaju na ugovornoj osnovi. Ipak, ne treba miješati marketizaciju državnih usluga sa slabljenjem države: ako išta, birokracije postaju glomaznije pod neoliberalnim režimima.^{vi} U praksi se “deregulacija” ispostavlja kao “re-regulacija”, samo pod drugačijim skupom ukaza.

5. Stalna potreba da se pruži pouzdana osnova legitimacije neoliberalne tržišne države zasjenjuje skepticizam po pitanju manjka kontrole demokracije. *Neoliberali nastoje nadići ovu nesnosnu kontradikciju tretirajući politiku poput tržišta te istovremeno promičući ekonomsku teoriju demokracije*. Ovakav misaoni sklop doveden do krajnosti ne vidi drugog sadržaja pojma građanstva do mušterije državnih usluga.^{vii} Ovo podržava primjenu neoklasičnih ekonomskih modela na ono što se smatralo političkim temama; no to također objašnjava zbog čega *neoliberalni pokret mora nastojati konsolidirati političku moć djelovanjem iznutra, unutar države* (to će biti tema završnog odlomka). Državni akteri neizbježno su predvodnici širenja tržišnih odnosa. Apstraktna vladavina

zakona često se miješa s neoliberalnom vizijom savršenog tržišta ili mu je konformistički podređena. Tako je “noćobdijska” verzija države oštro odbačena: ne postoji, kao prije, odvojena sfera tržišta ograđena od sfere civilnog društva. Sve je podložno marketizaciji.

6. *Neoliberali uzdižu slobodu kao vrhovnu vrlinu; no njihova definicija slobode je iznova kodirana i znatno prerađena.* Neki članovi neoliberalnog misaonog kolektiva (primjerice Friedman) odbijaju je uopće definirati, dok je drugi (Hayek) povezuju s tezom broj 2, prikazujući je kao epistemičku vrlinu (Hayek 1960, 81). U praksi, Sloboda nije ostvarenje nikakvog političkog, ljudskog ili kulturalnog *telosa*, već pretpostavka autonomnih samo-upravljajućih pojedinaca, prirodno opskrbljenih neoklasičnom verzijom racionalnosti i motivima silnog samointeresa, koji se uključuju u tržišnu razmjenu u nastojanju da poboljšaju vlastitu sudbinu.^{viii} Obrazovanje je posljedično potrošno dobro, a ne iskustvo od životne važnosti. Foucault je često najoštriji spram uloge ovakvih “tehnologija sebstva” koje uključuju razrađenu reviziju kulturalnih koncepata ljudske slobode i moralnosti. Unutar MPS-a u 1970-ima izbio je sukob u kojem je Irving Kristol prigovorio Friedmanu i Hayeku kako je njihova verzija samorealizacije jedna velika praznina u centru njihovih ekonomskih doktrina.^{ix}

Za neoliberalne sloboda može biti jedino “negativna” (u smislu Isaiaha Berlina) iz jednog vrlo važnog razloga. Sloboda ne može biti proširena od upotrebe znanja u društvu do upotrebe znanja o društvu jer propitivanje razloga zbog kojih se pasivno prihvaća ograničeno i nepotpuno znanje vodi do promišljanja o načinima na koje tržišni signali stvaraju neke oblike znanja, a druge potiskuju. Znanje stoga poprima globalne dimenzije, što potkopava ključnu doktrinu o tržištu kao transcendentnom superiornom procesoru informacija.

7. *Neoliberali pretpostavljaju da kapital ima prirodno pravo slobodnog protoka kroz nacionalne granice (dok slobodan protok rada ne uživa isto pravo).* Budući da to podrazumijeva stalne probleme platne bilance u neutarkičnom svijetu, neoliberali su započeli smišljati svakojake transnacionalne mehanizme ekonomske i političke discipline nacionalnih država.^x Počeli su namjerom da nanovo uvedu čistu tržišnu disciplinu (pomoću fleksibilnih deviznih tečajeva, ukiđajući kapitalne kontrole), no s vremenom su uvidjeli korisnost

kadrovski prikladnih institucija poput Svjetske trgovinske organizacije, Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda za nametanje neoliberalnih politika neposlušnim nacionalnim državama. Inicijalno gromki neoliberalni zahtjevi za ukidanjem globalnih financijskih institucija ublaženi su otkako su ih neoliberali počeli koristiti prvenstveno kako bi utjecali na kadroviranje i odluke o njihovim politikama te na taj način istisnuli druge internacionalističke agende. Stoga je ispravno uočiti organsku vezu između fenomena poput Washingtonskog konsenzusa i širenja neoliberalne hegemonije (vidi Plehwe u Uvodu ove knjige). Ovo također ukazuje na neoliberalnu enigmu o tome kako istovremeno opkoliti i prikriti jaku državu prepoznatu u točki 4.

8. *Neoliberali naglašenu nejednakost ekonomskih sredstava i političkih prava ne vide kao nepovoljan nusprodukt kapitalizma, već kao nužnu funkcionalnu karakteristiku savršenog tržišnog sustava.* Ne samo da je nejednakost prirodno stanje tržišnih ekonomija, ona je jedna od njihovih najjačih pokretačkih sila. Stoga bogati nisu paraziti, već (zgodno) blagodat za čovječanstvo. Ljude treba poticati da zavide i oponašaju bogate. Zahtjevi za jednakošću naprosto su slaba utjeha gubitnicima ili u blažoj verziji atavistički zaostaci starih vizija pravde koje treba iskorijeniti iz suvremenog svjetonazora. Kao što je Hayek napisao, “tržišni poredak ne donosi nikakvu blisku podudarnost između subjektivne sposobnosti ili individualnih potreba i nagrada” (1967,172). Stoga je svjetski trend koncentracije prihoda i bogatstva od 1990-ih samo uprizorenje postojećeg neoliberalnog scenarija.
9. *Korporacije ne mogu pogriješiti ili ih barem ne treba držati odgovornima ukoliko to učine.* Ovo je jedna od najjačih točaka razilaženja od klasičnog liberalizma i njemu svojstvene sumnjičavosti spram dioničkih društava i monopola koju je moguće pratiti od Adama Smitha sve do Henryja Simonsa. U 1950-ima MPS je izražavao nepovjerenje u korporativnu moć, dok su ordoliberali bili posebno zabrinuti zbog državnog promicanja snažne anti-trustovske kampanje. No počevši od čikaškog pokreta “Pravo i ekonomija” (vidi Van Horn, poglavlje 6 u ovoj knjizi), postupno se potom šireći na poduzetnike i “tržišta inovacija”, neoliberali su počeli dosljedno tvrditi kako ne samo da monopol nije štetan za funkcioniranje tržišta već je ionako epifenomen koji se može pripisati pogrešno usmjerenom djelovanju države i interesnih

grupa. Snažno su poricali socijalističku tvrdnju kako kapitalizam u sebi nosi sjeme vlastite arterioskleroze (ako već ne i vlastitog uništenja) (Bair, poglavlje 10 u ovoj knjizi). Do početka sedamdesetih godina antitrustovske politike bile su uglavnom odbačene u Americi. Neoliberali su iskoristili neobičnu anomaliju američkog običajnog prava koja tretira korporacije kao pravne osobe (Nace 2003) te ju nastojali učiniti filozofskim aksiomom. Dapače, ako je ikad nešto negativno rečeno o velikim korporacijama, onda je to bila tvrdnja da odvajanje vlasništva od kontrole može predstavljati problem, no to se jednostavno moglo ispraviti dodjeljivanjem prikladnih poticaja predsjednicima uprava (velikodušne dioničke opcije, “zlatan stisak ruke”,² izuzeće od svake vrste nadzora) i uspostavom sistema evaluacije unutar korporativne birokracije nalik tržišnome. Prema tome, moderni reinženjering korporacije (smanjena vertikalna integracija, *outsourcing* lanaca nabave, pretjerane naknade za najviše rangirane) sam po sebi je rukotvorina neoliberalne rekonceptualizacije korporacije.

10. Tržište (*prikladno preoblikovano i propagirano*) uvijek može pružiti rješenje za probleme naizgled prouzrokovane samim tržištem. Ovo je krajnje određište konstruktivističke orijentacije unutar neoliberalizma. Svaki problem, bio on ekonomski ili ne, uz dostatnu domišljatost, ima tržišno rješenje: zagađenje se može smanjiti trgovanjem dozvolama za emisiju (štetnih plinova); neadekvatno javno obrazovanje se može ispraviti pomoću vaučera; tržišne aukcije mogu prikladno strukturirati komunikacijske kanale (Nik-Khah 2008); siromašni ljudi bez pristupa zdravstvenoj skrbi mogu poslužiti kao pokusni kunići za klinička ispitivanja lijekova; financijske krize mogu se popraviti vladinim licitacijama “toksične imovine”; makartizam je bilo moguće osujetiti kompeticijom među poslodavcima (Friedman 1962, 20); rješenje za terorizam je “ročno tržište terorističkih činova” koje će smiriti ljutite deprivirane strance.^{xi} Konačno, utvrđena prava intelektualnog vlasništva težila su ostvarenju Hayekove utopije, ako ne već njegove eksplicitne vizije: buduću da se tržište smatra superiornim procesorom informacija, ljudsko znanje se može u potpunosti iskoristiti jedino ako ima vlasnika i cijenu.^{xii}

2 Zlatnim stiskom ruke naziva se velika, u pravilu besporezna, svota novca koju dobiva direktor, odnosno član uprave koji odlazi iz kompanije prije isteka ugovora o radu (op.prev.).

11. *Neoliberali su od samog početka nastojali od svojih političkih/ekonomskih teorija učiniti i moralno načelo.* Prvo i najvažnije, misaoni kolektiv je iznad svega štovao “individualnu slobodu, koju je najprimjerenije smatrati moralnim principom političkog djelovanja. Kao i svi moralni principi, ona zahtijeva da ju se prihvati kao vrijednost samu po sebi.” (Hayek 1960, 68). Međutim Hayek je u svojemu prvotnom obraćanju na prvom sastanku MPS-a rekao: “Uvjeren sam da, ukoliko se jaz između liberalnih i religijskih uvjerenja ne premosti, nema nade za oživljavanje liberalnih snaga” (1967, 155). U sklopu prvog sastanka MPS-a održana je sesija “Liberalizam i kršćanstvo” (Hartwell 1995, 47). Pa ipak, neoliberali su često bili neprijemčivi spram transcendentálnih pitanja, miješajući ih sa svojim epistemičkim doktrinama o ljudskoj slabosti: “moramo očuvati nužnu matricu nekontroliranog i neracionalnog koja je jedino okružje u kojemu razum može napredovati i učinkovito djelovati” (Hayek 1960, 69). Uz puno uloženog truda, intelektualno smještanje religijske desnice i teokratskih neokonzervativaca unutar neoliberalnog okvira pretvoreno je u tekući projekt MPS-a^{xiii} no prožet kontradikcijama koje su mučile liberalni projekt još od prosvjetiteljstva.

Sloboda i dvostruka istina neoliberalizma

Kao i svi uistinu moćni politički pokreti, neoliberalizam pokušava pomiriti nepomirljivo i opetovano zadržati vuka sitim, a ovce na broju. Potrebno se dobroano vratiti unatrag da bi se objasnilo zbog čega su kasnih pedesetih godina neoliberali naglo prestali tvrditi da imaju posla s izgradnjom “novog liberalizma” te, usprkos svim dokazima, porekli sve namjere raskida s doktrinama klasičnog liberalizma. Promućurniji komentatori su prepoznajući neoliberalizam kao autoritarnu varijantu liberalne tradicije shvatili da se sprema nešto novo. Već 1955. godine Carl Friedrich je primijetio da su neoliberali “skloni citiranju Benjamina Constanta: vlada ne bi trebala imati nikakvu moć izvan svoje sfere nadležnosti, no unutar nje ne može je imati dovoljno” (1955, 513). Karl Polanyi, brat člana MPS-a Michaela Polanyja, vješto je zahvatio ovu dinamiku:

Ogroman porast kontinuiranog, centralno organiziranog i kontroliranog intervencionizma je otvorio put do slobodnog tržišta (...) rukovoditelji su morali stalno biti na oprezu kako bi osigurali neometano funkcioniranje sistema. Stoga čak i oni koji su najgorljivije zastupali oslobođenje države od svih nepotrebnih dužnosti, kao i oni čija je filozofija zahtijevala

ograničenije državnih aktivnosti, nisu mogli ne povjeriti državi nove moći, organe i instrumente potrebne za uspostavu laissez-fairea (1957, 140).

U kasnim 1980-ima, kada su članovi MPS-a osjetili da su blizu pobjede, osjećali su da mogu *interno* raspravljati o ironiji koju nisu smjeli obznaniti u javnosti:

Među našim članovima postoje neki koji mogu zamisliti održivo društvo bez države (...) za većinu naših članova međutim društveni poredak bez države nije lako zamisliv, barem u nekom preferiranom normativnom smislu (...) iz nužde moramo sagledati naše odnose s državom iz različitih rakursa, da upotrijebimo poznatu ničeansku metaforu (...) čovjek jest, i mora ostati, rob državi. No od presudne je važnosti prepoznati da se desetpostotno ropstvo razlikuje od pedesetpostotnog ropstva.^{xiv}

Očigledno, moguće je prihvatiti život u svijetu u kojem kvantitativno više državnog aparata supostoji s kvantitativno manje ropstva. Ta činjenica trebala bi ugušiti ponekad prisutnu naivnu zabrinutost oko toga da je četvrtstoljetni uspon neoliberalizma učinio malo da smanji veličinu države, bez obzira na to kako ju odlučimo izmjeriti (Prasad 2006, 7–12).

Bilo bi nepažljivo od mene ako bih ostavio dojam da je *svaki* pokušaj rješavanja problema naišao na univerzalno odobravanje unutar MPS-a. Možda su najbremenitiji pokušaji zanemarivanja kontradikcija došli sa stalnom prijetnjom raskola između tzv. pragmatičke i romantičarske struje neoliberalizma. Sâm je Hayek to priznao sredinom 1980-ih, kada je upozorio na “stalnu opasnost mogućeg odvajanja na friedmanovsko i hayekovsko krilo”.^{xv} Mark Skousen (2005, 1) piše: “Tko je ikad prisustvovao sastanku MPS-a brzo će potvrditi da je ova međunarodna grupa boraca za slobodu podijeljena u dva tabora: sljedbenike austrijske škole i sljedbenike čikaške škole.” Postoji tendencija reduciranja sukoba na osobnosti ili škole, no vjerujem da raskol seže mnogo dublje. Počinje s onim što se čini kao samo još jedan od pokušaja, toliko omiljenih MPS-u, uravnoteženja tamo gdje je to nemoguće: odnosno odbacivanjem mehaničke slike funkcioniranja društva prikazane unutar neoklasične ekonomske teorije (pr. Hayek, ordoliberali, austrijska škola) i *istovremenim* prihvaćanjem improviziranih verzija neoklasične ekonomije koje odgovaraju njihovim a priori definiranim *policy* preferencijama (pr. Friedman, Becker, Stigler). No ova kompromisna pozicija s vremenom je postajala sve neugodnijom: bi li neoliberali trebali prihvatiti “ortodoksnu” ekonomsku teoriju kao sadržajno ispravnu, prilagođavajući je svojim političkim ciljevima ili bi trebali težiti potpunoj reviziji ekonomske teorije? Zbog impresivnog

uspjeha članova MPS-a koji su od osamdesetih godina usmjerili ortodoksnu neoklasičnu ekonomsku teoriju u strogo neoliberalnom pravcu (pomoću inovacija od monetarizma preko ljudskog kapitala, teorije efikasnog tržišta do teorije javnog izbora) može se učiniti da je pragmatička čikaška strategija odnijela pobjedu, no to bi bila suviše brzopleta procjena suvremene situacije. Čikaška frakcija uistinu je postigla slavu i uspjeh u ranoj fazi, no insajderi su to često doživljavali kao rezultat njihove relativne intelektualne površnosti te su smatrali njihov pristup političkom djelovanju nedovoljno asertivnim i konstruktivističkim. Kulturalne razlike su također bile djelomično odgovorne, npr. čikaška škola je smatrana previše “američkom” i “scijentističkom” za profinjeniji europski ukus. Iz autsajderske perspektive uistinu se čini da intelektualne inovacije čikaške struje nisu pokazale izdržljivost na duge staze; mnoge od jedanaest točaka prikazanih u prethodnom dijelu imaju prilično jasno porijeklo, ako ne i potpunu inspiraciju, u hayekovskom/austrijskom krilu.

Neoliberali su obuzdali mnoge od protivničkih kontradiktornih koncepcija pokušavajući pomiriti nepomirljivo: upozoravajući na opasnosti širenja dometa aktivnosti države *istovremeno* zamišljajući jaku državu koju se posredstvom nekakve “prirodne” regulacije prikazuje bezopasnom; određivši slobodno tržište kao idealni generator i prijenosnik informacija *istovremeno* vodeći nemilosrdan “rat ideja” (Blundell 2003); tvrdeći da bi njihov program vodio gospodarskom rastu i poboljšanju ljudskog blagostanja *istovremeno* podsjećajući da nijedan ljudski um nikada neće moći predvidjeti ništa slično te da je stoga nelegitimno vrednovati njihov program prema posljedicama (Shearmur 1996); prikazujući tržište kao *ne plus ultra* svih ljudskih institucija *istovremeno* tvrdeći da je tržište samo po sebi nedovoljno za dostizanje i njegovanje transekonomske vrijednosti političkog, društvenog, religijskog i kulturnog tipa (Megay 1970). “Neoliberalne teze o alokaciji glavinjaju između libertarijanskog i utilitarističkog vokabulara koji se povremeno naizmjenično pojavljuju unutar istog rada ili poglavlja” (Oliver 1960).

Možda je najveća nepodudarnost neoliberalnog misaonog kolektiva bila činjenica da su ti avatari slobode jednu od svojih najvažnijih inovacija utemeljili na kritici liberalizma totalitarnih njemačkih i talijanskih političkih mislioca međuratnog razdoblja. Iako je popriličan broj takvih autora bio važan europskim članovima MPS-a, onaj koji se opetovano pojavljuje u njihovim fusnotama jest,

prema Hayeku, “vrhovni pravnik Adolfa Hitlera Carl Schmitt, koji je uporno zagovarao zamjenu normativnog poimanja liberalnog prava koncepcijom prava čija je svrha ‘konkretno oblikovanje poretka’” (1967, 169). Oni koji su upoznati s njemačkom literaturom (Christi 1984, 532; Scheuerman 1999, poglavlje 8) znaju da Hayek obnavlja većinu Schmittove teze o tome da liberalizam i demokraciju treba smatrati proturječnima:

Liberalizam i demokracija, iako kompatibilni, nisu isto (...) suprotnost liberalizma jest totalitarizam, dok je suprotnost demokracije autoritarnost. Posljedično, barem je u teoriji moguće da demokratska vlada bude totalitarna te da autoritarna vlada bude zasnovana na liberalnim principima (...) zahtjevom za neograničenom moći većine, [demokracije] postaju suštinski antiliberalnima (1967, 161).

Budući da su epistemičke inovacije (o kojima je bilo riječi u prvom odlomku) uputile MPS kako mase nikad neće razumjeti arhitekturu društvenog poretka te kako će intelektualci nastaviti poticati mase da interveniraju i na druge načine osujete tržište, osjetili su da je nužno plasirati glavno načelo neoliberalizma – odnosno da je jaka država nužna za neutralizaciju onoga što je MPS smatrao patologijom demokracije. Ideja slobode iskazane putem osobne participacije u političkim odlukama je odbijena (Hayek 1960, 13): nije moguće aktivirati svoj *Gattungswesen* participacijom u polisu.

Hayek je inzistirao na tome da njegove glavne epistemičke doktrine o znanju nalažu da se sloboda mora doimati neuhvatljivom običnom čovjeku: “Čovjek u kompleksnom društvu nema izbora osim onoga između prilagođavanja naizgled nevidljivim silama društvenih procesa i pokoravanja naredbama nadređenog” (1972, 24). Parafrazirajući Waltera Benjamina, građani moraju naučiti zaboraviti svoja “prava” te umjesto toga dobiti priliku da se izraze putem najboljeg prijenosnika informacija poznatog čovječanstvu, tržišta.^{xvi} To nije bila noćobdijska država klasičnih liberala; to je svjetlosnim godinama udaljeno od Johna Stuarta Milla. Neoliberalni misaoni kolektiv, posredstvom jake države, nastojao je *definirati i uspostaviti* vrste tržišta koje su oni (a ne građanstvo) smatrali najnaprednijima.^{xvii} Time su naprosto odražavali Schmittov stav kako “samo jaka država može očuvati i unaprijediti tržišno gospodarstvo” i “samo jaka država može stvoriti stvarnu decentralizaciju, [i] dovesti do stvaranja slobodnih i autonomnih područja” (citirano u Cristi 1998, 31, 34n7). Ovu ideju je (bez priznanja) izrekao i Hayek: “Kada bismo slijedili pretpostavku da su važni samo oni vidovi slobode koje će

uživati većina, zasigurno bismo stvorili ustajalo društvo sa svim karakteristikama neslobode” (Hayek 1960, 43).

Stoga moramo podržati presudu Cristija: “Uistinu, Hayek je dugovao mnogo Schmittu, više nego što je bio spreman uvidjeti” (1998, 23). Hayek i neoliberali su zamijenili Führera figurom poduzetnika, utjelovljenja volje za moći, kojemu zajednica mora bez dovođenja u pitanje dopustiti djelovanje. Dok je Hayek zasigurno vjerovao da brani liberalizam od Schmittove kritike, njegovo vlastito političko rješenje posljedično je puno više nalikovalo Schmittovoj “totalnoj državi” nego što je Hayek bio spreman priznati. Da je njegovoj publici bilo očito da on zapravo zagovara autoritarni reakcionarni despotizam kao zamjenu za klasični liberalizam, njegov program sigurno ne bi bio tako olako prihvaćen na Zapadu, i to odmah nakon Drugog svjetskog rata. Štoviše, nije bilo izgleda da bi neki jak autoritet mogao preuzeti američki sveučilišni sistem (u kontrastu s Njemačkom u 1930-ima) i pomesti sve pred sobom. U zanimljivom razvoju događaja koji Schmitt nije predvidio, Hayeku je pala na um briljantna zamisao o stvaranju neoliberalne doktrine “dvostruke istine” – konkretno, elitu treba naučiti da razumije ljepotu transgresivnosti schmittijanske nužnosti potiskivanja demokracije, dok masama treba servirati fantastične bajke o “kraju države-dadilje” i mogućnosti “slobodnog izbora” – putem sazivanja zatvorene lenjinističke organizacije kontraintelektualaca. Nije dolazilo u obzir samo sjediti i čekati čarobnu pojavu nekog karizmatičnog spasioca koji bi s Mont Pelerina donio Svijet Prirodnog Poretka prestrašenim literatima.

Članovi Mont Pelerina su to ponekad priznavali u javnosti, no samo onda kada su osjećali da je njihov program u naponu snage: Budimo iskreni, ja ne vjerujem u demokraciju samu po sebi. Vi ne vjerujete u demokraciju. Nitko ne vjeruje u demokraciju. Teško ćete pronaći ikoga tko bi rekao da vjeruje, ako demokraciju tumačimo kao vladavinu većine. Teško ćete pronaći ikoga tko bi to rekao, ako bi u takvoj demokraciji 55% ljudi vjerovalo da drugih 45% treba ubiti. To je prikladan test demokracije (...) ono u što ja vjerujem nije demokracija, već individualna sloboda u društvu gdje pojedinci surađuju jedni s drugima.^{xviii}

Christian Arnsperger (2007) dobro je ilustrirao doktrinu dvostruke istine naglašavajući da je Hayek drugima uskratio upravo ono što je bila njegova životna misija: mogućnost teoretiziranja o društvu kao cjelini, polaganje prava na razumijevanje značenja i smisla ljudske evolucije te sposobnost nametanja vlastite vizije

kroz politički projekt koji graniči s totalitarizmom. Bila je to, Arnspergerovim riječima, teorija koja će značiti kraj svih teorija; ne toliko različita od scenarijâ kraja povijesti koju su njegovi epigoni toliko voljeli. Doktrina posebnog tretmana Izabranih vrlo je moćan izvor neprestane privlačnosti neoliberalizma za određene tipove ličnosti koji se prepuštaju mudrosti tržišta zbog osjećaja da su shvatili nešto što većina nije u stanju niti naslutiti: sama sloboda mora biti nejednako raspodijeljena na isti način kao i tržišna dobra.

Jedno notorno utjelovljenje neoliberalne doktrine dvostruke istine bila je participacija brojnih članova i suradnika MPS-a u puču koji je svrgnuo izabranu vladu Salvadora Allendea u Čileu 1973. godine. Milton Friedman velik je dio svoje autobiografije potrošio na pokušaj opravdanja i objašnjenja svojih akcija; kasnije je i Hayek pribijen na stup srama zbog svoje uloge. Recitirali su: sve je to bio nesretan sklop iznimnih okolnosti, nismo mi krivi. No prema poučavanju Carla Schmitta suverenitet je mogućnost određivanja iznimaka od vladavine zakona: "Suveren je onaj koji odlučuje o izvanrednom stanju"; razvijanje doktrine dvostruke istine u Čileu pokazalo je kako su neoliberali dodijelili suverenitet sebi samima. Bez potrebe da ovdje ponavljamo detaljnu povijest tih događaja (jer je to učinila Karin Fischer u svom članku u ovoj knjizi), naša je namjera naprosto istaknuti kako su neoliberali nastojali pomiriti svoju bezuvjetnu ljubav spram slobode s podrškom vojnoj diktaturi prilikom javnog pozivanja na odgovornost:

Lucia Santa-Cruz: "U Vašem radu postoje napomene o paradoksu kako diktature mogu biti liberalnije od totalitarnih demokracija. No također je istina da diktature imaju druge karakteristike koje proturječe slobodi, čak i kada ju shvatimo negativno poput Vas."

Hayek: "Očigledno diktature nameću velike opasnosti. No diktatura može ograničiti samu sebe (se puede autolimitar) te u tom slučaju može biti liberalnija u svojim politikama od demokratske skupštine koja ne poznaje nikakva ograničenja. Moram priznati da nije vjerojatno da se takvo što dogodi, ali bez obzira na to, u danom trenutku to može biti jedina nada. To neće biti sigurna nada jer uvijek ovisi o dobroj volji pojedinca, a samo nekolicini pojedinaca može se vjerovati. No ako je to jedina prilika u danom trenutku, to može biti najbolje rješenje unatoč svemu. No samo u slučaju da diktatorska vlada vidljivo vodi k ograničenoj demokraciji."

U istom je intervjuu Hayek navodno rekao: "demokracija ima zadatak kojeg zovem 'higijenskim' jer osigurava da se politički

procesu provode na sanitaran način. Ona nije cilj za sebe. Ona je proceduralno pravilo čija je namjera promicanje slobode. No nikako ju se ne može promatrati na isti način kao i slobodu. Sloboda zahtijeva demokraciju, no ja bih radije privremeno žrtvovao, ponavljam, privremeno, demokraciju, nego se odrekao slobode, niti privremeno.” – El Mercurio (neslužbeni prijevod) Nedjelja, 19. travnja, 1981.

Čileanski čitatelji možda to nisu znali, no to je bio čisti nepa-tvoreni Schmitt. Ako se slobodu počne miješati s neoliberalnom utopijom, tada se moć nužno prenosi na elitu “boraca za slobodu” koji sami mogu odlučiti kada će se pozivati na “iznimku” od tradicionalnih poimanja demokracije, pravde i moralnosti.

- i “Usprkos gubitku od (...) možda milijardu dolara na učvršćivanje katedri slobodnog tržišta, na području ekonomije već neko vrijeme pobjeđujemo. Na području prava, filozofije i političkih znanosti također dobro stojimo (...) Na području povijesti, moralne filozofije i književnosti stvari su drugačije” (Blundell 2003, 44).
- ii Vidi u Burchell, Gordon i Miller (1991); Barry, Osborne i Rose (1996); i Lemke (2001). Za daljnju razradu Hayekovih konstruktivističkih borbi sa scijentizmom i naturalizmom, vidi u Mirowski (2007).
- iii Ovo je detaljnije razrađeno u Caldwell (2004) i Mirowski (2002, 2007, 2008).
- iv Podrobnije objašnjeno u Mirowski (u pripremi). Vidi također u McKinnon (2005) i Castree (2008).
- v “Neoliberali su skloni vidjeti demokraciju kao poželjnu samo dok demokratske institucije potiču razvoj ekonomskog sistema kojeg oni zagovaraju” (Thorsen i Lie 2006, 20). Vidi također Backhouse (2005) i Waligorski (1990). Ovu temu elaboriramo i u sljedećem odlomku.
- vi O modernom trendu privatizacije vojnih funkcija, vidi Singer (2003) i Scahill (2007). Stalno naricanje o veličini državnog aparata kao win-win situacije za neoliberalne: “žale se na nedavni rast državne uprave koji su sami potaknuli, koriste skandal koji su podigli kako bi ‘privatizirali’ više funkcija, što samo dovodi do više trošenja i intruzivnije infrastrukture državnih operacija”.
- vii Po tom kriteriju nominalno lijevoliberalna tradicija teorije društvenog izbora (Kenneth Arrow, Amartya Sen, John Rawls) jednako je neoliberalna kao i desničarska tradicija teorije javnog izbora Buchannana i Tullocka te virdžinijske škole. Vidi Amadae (2003) i Arnspenger (2007).
- viii Za negativne definicije slobode vidi Berlin [1958](1969) i Smith (1998). Čak i Berlin, na kojeg se rijetko gleda kao zagovaratelja neoliberalizma, predlaže kako pozitivna sloboda nesmiljeno vodi ka totalitarnim režimima. Neoliberalni subjekt ne bi trebao biti slobodan promišljati prirodu i ograničenja vlastite slobode, jer to vodi u strašni relativizam koji neoliberali jednoglasno osuđuju. O neoliberalnim tehnologijama upravljanja sebstvom (government of the self), vidi Rose (1999); Mirowski (2002); i Arnspenger (2007).
- ix Vidi Kristol, “*Socialism, Capitalism, Nihilism*”, LAMP, sastanak u Montreauxu 1972: “Što ako je sebstvo koje je ‘ostvareno’ pod uslovima liberalnog kapitalizma zapravo sebstvo koje prezire liberalni kapitalizam te koristi tu slobodu kako bi potkopalo i uništilo slobodno društvo? Na to pitanje, Hayek – kao i Friedman – nema odgovor”.
- x Vidi Helleiner (1994) i Thirkell-White (u Robinson 2006).
- xi O nesretnom DARPA “*Policy Analysis Market*” projektu, vidi www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?file=/c/a/2003/07/29/MN126930.DTL 2006; također Justin Wolfers i Eric Zitzowitz, “*Prediction Markets in Theory and Practice*”, www.dartmouth.edu/~ericz/palgrave.pdf (pristupljeno 22. listopada 2008).
- xii Ovo se dogodilo iako se i sâm Hayek suprotstavljao jačanju intelektualnog vlasništva u više navrata tokom svoje karijere te nije mislio da se svo znanje može iscrpno artikulirati.
- xiii Vidi primjerice Long (2000); Linker (2006); Diamond (1995); Eecke (1982). Hayek je otkrio svoje karte: “Pretpostavlja li liberalizam neki skup vrijednosti koje su općeprihvaćene kao vrsta religije te koje same po sebi ne podliježu racionalnom dokazivanju?” [arhivi MPS-a, sastanak 1947]. Iz njegovih kasnijih spisa jasno je kako je vjerovao da to vrijedi za vjeru u superiornost tržišne organizacije.

- xiv James Buchanan, “*Man and the State*”, MPS predsjednički govor, 31.08.1986, 2, II. LAMP, 1986, San Vincenzo, Italija, zapisnik sa sastanka.
- xv Hayek rekao Arthuru Seldonu, 13. svibanj 1985, citirano u Hennecke (2000, 316).
- xvi Zanimljivo, upravo je ovdje Hayek odbacio maksimizaciju koristi kao standardni koncept ravnoteže u neoklasičnoj ekonomskoj teoriji. Tržišta ne maksimiziraju sreću; umjesto toga, “uporaba tržišnog mehanizma unosi više raspršenog znanja društva u igru nego ikoja druga metoda” (1967, 174).
- xvii Hayekovi česti pozivi na “spontani poredak” često su prikrivali činjenicu da su upravo neoliberalni teoretičari, pozivajući se na Schmittovsku “iznimku” (i time uspostavu suverene države), određivali stvari poput prava vlasništva, dometa franšize, konstitucionalne provizije; stvari koje ograničavaju inicijativu građana. Kako Scheuerman (199, 216) piše uspoređujući s Hayekom: “Za Carla Schmitta, pravo pitanje je tko intervenira i čijim interesima koristi intervencija”.
- xviii Milton Friedman, u intervjuu čiji transkript se nalazi na www.thecorporation.com/media/Friedman.pdf (pristupljeno 22. listopada 2002).